

Από το ιδιαίτερα πλούσιο και πολυμερές ανασκαφικό έργο που επιτελεί η ΚΕ΄ ΕΠΚΑ σε όλη τη δυτική Κρήτη, στο εκτεταμένο πεδίο των δύο Νομών Χανίων και Ρεθύμνης, παρουσιάζονται πολύ περιληπτικά ανασκαφές, σε βάθος χρόνου έντεκα ετών με έμφαση στην πόλη των Χανίων.

ΧΑΝΙΑ

Πόλη Χανίων

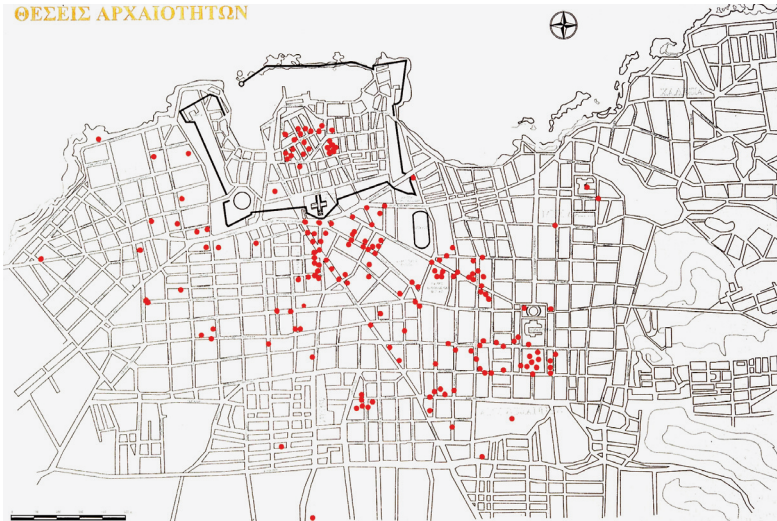
Την τελευταία δεκαετία (εικ. 1), οι σωστικές ανασκαφές έχουν εμπλουτίσει τον αρχαιολογικό χάρτη της πόλης των Χανίων με πολύτιμες πληροφορίες τόσο για τα μινωικά όσο και για τα ιστορικά χρόνια. Σε σχέση με τη μινωική εγκατάσταση, η οποία επικεντρώνεται στο λόφο Καστέλλι και τη συνοικία Σπλάντζια, οι έρευνες είχαν άμεση συνάρτηση με το έργο ανάπλασης της παλιάς πόλης. Αρκετά νέα στοιχεία έφεραν στο φως οι τομές για τη θεμελίωση του στεγάστρου στην πλατεία Αγίας Αικατερίνης, έργο σχεδιασμένο από τον Γιάννη Χριστοδουλάκο και ενταγμένο στο Γ΄ ΚΠΣ. Στα πιο αξιόλογα ευρήματα συγκαταλέγονται τμήματα πινακίδων Γραμμικής Α΄ γραφής, καθώς και ο πρώτος ολόκληρος ενεπίγραφος ψευδόστομος αμφορέας από την πόλη των Χανίων. Στη συστηματική ανασκαφή απαλλοτριωμένου οικοπέδου

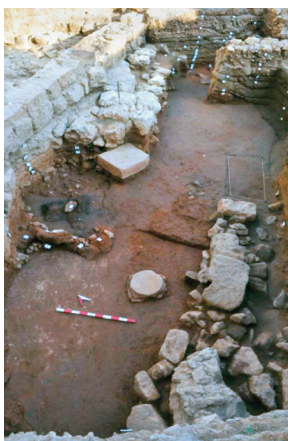
στην οδό Κατρέ 1, σε επαφή με το εσωτερικό τείχος, έχει αποκαλυφθεί τμήμα εκτεταμένης εξωτερικής αυλής των αρχών του 13ου αι. π.Χ., ακριβώς στη νοτιοδυτική άκρη του λόφου. Το εύρημα έχει προκαλέσει μεγάλο επιστημονικό ενδιαφέρον με αφορμή την ανεύρεση, πάνω στο ιδιαίτερα επιμελημένο δάπεδο της αυλής από παχειά στρώση κονιαμάτος (εικ. 2α), συνήθως κάτω από μικρούς λιθωσσωρούς (εικ. 2β-γ), διάσπαρτων συγκεντρώσεων από σφάγια διαφόρων ζώων (νεαρών αιγάγων, αιγοπροβάτων, βοοειδών και χοίρων), ανάμεσα στα οποία αναγνωρίστηκαν, με τον ίδιο τρόπο απόθεσης και διασποράς, οστά μιας νεαρής γυναικάς. Η μεγαλύτερη συκέντρωση οστών βρέθηκε στο βορειότερο τμήμα του ανεσκαμμένου χώρου. Πάνω σε στρώση μικρών λίθων είχαν τοποθετηθεί «μέρη» ζώων, τα οποία δεν έφεραν ίχνη καύσης. Μια δεύτερη στρώση από μεγαλύτερους λίθους τα είχε καλύψει στη συνέχεια. Αντιθέτως, τα πρώτα αποτελέσματα της επίπλευσης και της αρχαιοβοτανικής μελέτης του χώματος από παρακείμενη καμένη ξύλινη κατασκευή παραπέμπουν σε μεγάλη συκέντρωση σπόρων (κυρίως δημητριακών, ελαιοκάρπων, οσπρίων και σύκων).

Στη βορειοδυτική άκρη του ανεσκαμμένου χώρου, οι κατακρημνισμένοι μεγάλοι κατεργασμένοι λίθοι, οι εκτεταμένες συγκεντρώσεις καμένων πλίνθων και η βάση ενός κίονα κατά χώραν υποδηλώνουν παρακείμενο σημαντικό οικοδόμημα και οδηγούν στην υπόθεση ότι βρισκόμαστε κοντά στη δυτική είσοδο του ανακτορικού συγκροτήματος της Κυδωνίας, στη μορφή που θα είχε στη μυκηναϊκή περίοδο. Από το ίδιο σημείο προέρχεται τμήμα πινακίδας Γραμμικής Β΄ γραφής, όπου αναγράφεται ανδρικό όνομα. Μαζί με ένα ακόμη μικρό τμήμα πινακίδας Γραμμικής Α΄ γραφής και ένα πήλινο δισκίο που ήλθαν στο φως στις ανώτερες διαταραγμένες επιχώσεις, καθώς και το πλούσιο νεοανακτορικό αρχαιολογικό υλικό της παρακείμενης ανασκαφής του 1973, καταδεικνύουν τη σπουδαιότητα του χώρου τόσο στα νεοανακτορικά όσο και τα μυκηναϊκά χρόνια.

Εικ. 1. Χάρτης της πόλης των Χανίων. Με κόκκινες στιγμές δηλώνονται οι θέσεις με ανεσκαμμένες αρχαιότητες.

ΘΕΣΕΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Εικ. 2. Χανιά, Ανασκαφή «Κατρέ 1». 2α. Εκτεταμένος αύλειος χώρος της υστερομινωικής ΙΙΙΒ περιόδου (1300 π.Χ. περίπου) με διάσπαρτους λιθωσσωρούς (2β) που κάλυπταν σφάλγια ζώων (2γ). Ανάμεσα στα οστά ζώων είχαν τοποθετηθεί κατά τον ίδιο τρόπο και οστά νεαρής γυναίκας. Ζεύγη κεράτων αιγώνων μπροστά σε ορθογώνια τοιχογραφημένη κατασκευή (2δ).

Στα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα συγκαταλέγεται τμήμα ορθογώνιας κατασκευής τοιχογραφημένης στην εξωτερική επιφάνεια, που ίσως παραπέμπει σε βωμό. Κατά μήκος της νότιας πλευράς της και πάνω στο καμένο δάπεδο αποκαλύφθηκαν τουλάχιστον πέντε ζεύγη κεράτων αιγώνων (εικ. 2δ), καθώς και τέσσερα αγγεία, τυπικά του εργαστηρίου της Κυδωνίας (εικ. 3). Η χρονολόγηση των αγγείων στο α' μισό του 13ου αι. π.Χ. μας δίδει ακριβή χρονολόγηση του σημαντικού επεισοδίου που έλαβε χώρα στην αυλή και σφραγίστηκε με μια μεγάλη καταστροφή.

Όσον αφορά στο νεκροταφείο των μινωικών χρόνων (εικ. 4), η πιο σημαντική αποκάλυψη συνέβη το 2004, όταν νότια του Νομαρχιακού Μεγάρου ήλθαν στο φως 50 τάφοι. Το συνταρακτικό γεγονός είναι ότι ανάμεσα στους συνηθείς θαλαμοειδείς εντοπίστηκαν αρκετοί πρώιμοι λακκοειδείς τάφοι των υστερομινωικών ΙΙ-ΙΙΙΑ1 χρόνων (1420-1375 π.Χ. περίπου). Ανήκουν σε δύο αρχιτεκτονικούς τύπους άγνωστων στα μέχρι τότε δεδομένα της Κρήτης, οι οποίοι δέχθηκαν μεμονωμένες ταφές, κυρίως πολεμιστών. Ξεχωρίζει ο παλαιότερος τάφος, ο λεγόμενος «γενάρχη», ιδιαίτερα βαθύς, με πλευρικό σπλαιώδες όρυγμα, σφραγισμένος με διπλό φράγμα και κτερισμένος με μοναδικά αντικείμενα. Αλλά η μεγαλύτερη εντύπωση έχει δημιουργήσει ο λεγόμενος τάφος του «αρχηγού», μεταγενέστερος του προηγούμενου, ο οποίος αποτελεί αντίγραφο σύγχρονων τάφων της Ζαφέρ Παπούρας στην Κνωσό και παλαιότερων λακκοειδών τάφων των Μυκηνών. Σφραγισμένος με τεράστιους λίθους, που ανασκάθηκαν μόνο με μηχανήματα, περιείχε την ταφή επιφανούς πολεμιστή (εικ. 5-6). Οι παραστάσεις των σφραγιδολίων που συνόδευαν τις δύο παραπάνω ταφές παραπέμπουν σε συμβολισμούς επίκαιρους για την εποχή τους.

Ως προς την Κυδωνία των ιστορικών χρόνων, ο αρχαιολογικός χάρτης της πόλης εμπλουτίζεται δυναμικά με στοιχεία για τη ρωμαϊκή, ελληνιστική,

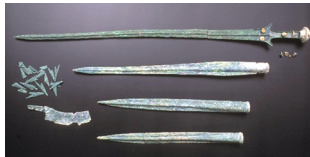
κλασική, αρχαϊκή και υστερογεωμετρική πόλη. Ιδιαίτερος λόγος πρέπει να γίνει για την έρευνα στο μεγάλο οικόπεδο της Αγροτικής Τράπεζας, όπου έχουν εντοπιστεί αρχαιότητες όλων των παραπάνω περιόδων, πολλές από τις οποίες παραμένουν ορατές και επισκέψιμες. Εντυπωσιάζει η αποκάλυψη τμήματος δρόμου της αρχαίας πόλης που οδηγούσε από την ύπαιθρο στα δυτικά, μιας υπόγειας κρήνης και δύο κεραμικών καμίνων (εικ. 7-8), όπου το 2ο αι. μ.Χ. κατασκευάζονταν οξυύθμενοι αμφορείς για την εξυπηρέτηση του εμπορίου του οίνου της Κυδωνίας. Από το νεκροταφείο των ιστορικών χρόνων, που αγκάλιαζε την πόλη, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσίασαν οι ομαδικές ταφές μέσα στην άμμο και οι εγχυτρισμοί που εντοπίστηκαν στο χώρο του σύγχρονου σταδίου. Χρονολογούνται στον 4ο και τον 3ο αι. π.Χ. (εικ. 9) και ανήκουν σε κατώτερες κοινωνικά ομάδες.

Εικ. 3. Χανιά, Ανασκαφή «Κατρέ 1». Ψευδόστυκος αμφορέας των αρχών του 13ου αι. π.Χ.

Εικ. 4. Χανιά, Δικαστήρια. Μυκηναϊκή νεκρόπολη της Κυδωνίας (1420-1300 π.Χ.).

Εικ. 5-6. Ευρήματα από τον τάφο του «αρχηγού» (1400-1375 π.Χ. περίπου).

Εικ. 7-8. Κεραμική καμίνος και τμήμα τοπικού οξυύθμενου αμφορέα (2ος αι. μ.Χ.).

Εικ. 9. Στάδιο Χανίων. Ομαδικές ταφές στην άμμο και εγχυτρισμοί (4ος-3ος αι. π.Χ.).

Κίσσαμος

Στην κωμόπολη της *Κισάμου*, οι σημαντικότερες αρχαιότητες αναδείχθηκαν με ιδιαίτερο πρόγραμμα, ενταγμένο στο Γ' ΚΠΣ. Η επίσκεψή τους δρομολογείται διαμέσου ενός δικτύου που ως κεντρικό σημείο αναφοράς και αφετηρίας έχει το νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Κισάμου. Με βάση το πλήθος των σωστικών ανασκαφών των τελευταίων δεκαετιών, οι γνώσεις μας για τη ρωμαϊκή Κίσσαμο έχουν αυξηθεί κατά πολύ και το πολεοδομικό σχέδιό της αργά, αλλά σταθερά ανακτάται. Τμήματα κεντρικών οδών, κατόψεις πολυτελών οικιών με ψηφιδωτά δάπεδα, λουτρικά συγκροτήματα, εργαστηριακές εγκαταστάσεις, μεγάλες αποθήκες, κεντρικοί αγωγοί, πλούσιοι και φτωχοί τάφοι έρχονται καθημερινά στο φως (εικ. 10-11). Στο λιμάνι της αρχαίας *Φαλάσαρνας* προχώρησε η συστηματική ανασκαφή με εργασίες μικρής κλίμακας. Στον χώρο των *Νοπηγείων* ανασκάφηκε τμήμα του εκτενέστατου οφιοειδούς αποθέτη του 1δου αι. π.Χ. με τις χιλιάδες αώτων κωνικών κυπέλλων, τελετουργικών και μαγειρικών σκευών και οστών ζώων. Επίσης, ερευνήθηκε μικρό τμήμα του παράκτιου κατά τα μινωικά χρόνια οικισμού, με ισχυρό περίβολο, ορατό σήμερα στη νότια

Εικ. 10. Ρωμαϊκή Κίσσαμος. Λείψανα κτηριακού συγκροτήματος και κεντρικής πλακόστρωτης οδού.

Εικ. 11. Ρωμαϊκή Κίσσαμος. Πολυτελής αστική έπαυλη με ψηφιδωτά δάπεδα: «Το σπίτι του Φειδία» (2ος-3ος αι. μ.Χ.).

πλευρά της εθνικής οδού. Στα μεσομινωικά χρόνια αναφέρονται και τα ευρήματα της ανασκαφής στα *Βιγλιά Καλυβιανής* όπου ήλθε στο φως μεσομινωική εγκατάσταση με ενδιαφέροντα κινητά ευρήματα, όπως πήλινα ρυτά σε μορφή κεφαλής αιλουροειδούς με αφορμή την έναρξη ανέγερσης συγκροτημάτων τουριστικών κατοικιών. Με την ίδια αφορμή αποκαλύφθηκε στον *Φουρνάδο Κισάμου* αγροικία με πολλές οικοδομικές φάσεις, με εγκαταστάσεις παραγωγής οίνου και ελαίου και αποθηκευτικούς χώρους και με

μεγάλη χρονική διάρκεια χρήσης που ξεκινά από τα ρωμαϊκά χρόνια. Εντυπωσιάζουν οι δύο κτιστοί ληνοί με τα υπολινία τους, επενδεδυμένοι με υδραυλικό κονίαμα.

Σέλινο

Στην περιοχή του Σελίνου, στην αρχαία *Έλυρο*, άρχισε να αποκαλύπτεται θεατρικό οικοδόμημα της εποχής της ρωμαιοκρατίας, κατά τη διάρκεια δοκιμαστικής ανασκαφικής έρευνας.

Με περιοδείες και έρευνες στα κλασικά οχυρά του Σελίνου εντοπίστηκαν τέσσερις οχυρωματικοί πύργοι του τέλους του 4ου αι. π.Χ., μαρτυρημένοι βιβλιογραφικά από τους ξένους περιηγητές του 19ου αι., οι οποίοι εκτείνονται μεταξύ Βλιθιά και Παλαιοχώρας. Τα οχυρά του *Βλιθιά*, του *Αζωγυρέ*, του *Σπανιάκου* και των *Ανύδρων* είναι κτισμένα σε στρατηγική θέση που τους επέτρεπε να ελέγχουν θαλάσσιους και χερσαίους δρόμους. Είναι κατασκευασμένα κατά το πολυγωνικό σύστημα, ορισμένα φέρουν κυκλικούς πύργους περιμετρικά και βρίσκονται σε άμεση οπτική επαφή μεταξύ τους.

Αποκόρωνας

Στην αρχαία *Απτέρα* οι έρευνες έχουν κατά πολύ αυξηθεί. Στις σωστικές ανασκαφές της τελευταίας πενταετίας αποκαλύφθηκαν περίπου 150 τάφοι διαφόρων ιστορικών περιόδων και διαφόρων τύπων στο χώρο του δυτικού νεκροταφείου, το μεγαλύτερο τμήμα του οποίου εντάσσεται στα όρια του σύγχρονου οικισμού. Οι ταφές είναι συχνά πλούσια κτερισμένες με πήλινα αγγεία, ειδώλια, νομίσματα και κοσμήματα.

Και εδώ, είχε ενταχθεί στο Γ' ΚΠΣ το μεγάλο έργο της ανάδειξης της εντός των τειχών αρχαίας πόλης. Τα αποτελέσματα υπήρξαν εκπληκτικά: καθαρίστηκε και αναδείχθηκε όλη η περίμετρος της αρχαίας οχύρωσης, έκτασης περίπου 4 χλμ. (εικ. 12), αποκαλύφθηκε τμήμα του δυτικού τείχους με τάφους επιφανών Απτεραίων κοντά σε αυτό (εικ. 13-14), και προετοιμάστηκε η ανάδειξη της δυτικής κύριας εισόδου. Πάνω από όλα, μόλις πρόσφατα ήλθε στο φως, μέσα από ένα γιγαντιαίο άθλο, το μεγαλύτερο μέρος του θεάτρου της πόλης (εικ. 15), φοβερά κακοποιημένο κατά τα χριστιανικά χρόνια, όταν το δομικό υλικό του αποσπάστηκε και ασβεστοποιήθηκε στο τεράστιο καμίνι-κρατήρα, που για το σκοπό αυτό ανοίχθηκε μέσα στο ίδιο το κοίλον. Παρά ταύτα διαγράφεται καθαρά όλη η κάτοψη του μνημείου και είναι δυνατή η πλήρης αποκατάστασή του. Εντυπωσιακή είναι η διατήρηση της σκηνής, του μετασκηνίου, των παρασκηνίων και των δύο παρόδων. Τμήμα δρόμου με κατεύθυνση προς ΝΑ. ίσως να σχετίζεται με την αντίστοιχη είσοδο της πόλης. Πρόκειται για

ένα πολύ μεγάλο έργο που απασχόλησε πολύ προσωπικό και παρότι ήλθε σε πέρας σε απίστευτα σύντομο χρονικό διάστημα, εκτελέστηκε με όλη την επιμέλεια και τη φροντίδα που απαιτεί η σύγχρονη ανασκαφική έρευνα. Στην επικράτεια της Απτέρας, στη θέση «*Κυανή Ακτή*» Καλυβών ανασκάφηκε εργαστηριακή εγκατάσταση των υστερορωμαϊκών χρόνων, που είχε σχέση με την παραγωγή και διακίνηση του τοπικού οίνου. Το σημαντικότερο τμήμα της ανασκαφής διατηρείται σήμερα ορατό και επισκέψιμο με ανεξάρτητη στεγασμένη κατασκευή στον χώρο τουριστικού συγκροτήματος. Στο κοντινό *Καλάμι* μόλις πρόσφατα αποκαλύφθηκε το μεγαλύτερο μέρος αγροικίας των ελληνιστικών χρόνων με πολύ ενδιαφέρουσα εγκατάσταση σταφυλοπιεστήριου. Κοντά στον *Κοιλιάρη* βρέθηκε ένας ακόμη υπόγειος λαξευτός τάφος του υστερομινωικού νεκροταφείου όπου εντάσσεται η περίφημη πυξίδα του κιθαρωδού. Η σπουδαιότητα του νέου τάφου έγκειται στο γεγονός ότι κατασκευάστηκε στην υστερομινωική ΙΙ περίοδο (τέλος 15ου αι. π.Χ.).

Γαύδος

Στο νησί της Γαύδου εκτός από τη συστηματική ανασκαφή στην περιοχή του Πανεπιστημιακού Κέντρου από την καθηγήτρια Κατερίνα Κόπακα, πραγματοποιήθηκε από την ΚΕ' ΕΠΚΑ σωστική ανασκαφική έρευνα σε αγροικία των ρωμαϊκών χρόνων στην περιοχή του Σαρακήνικου.

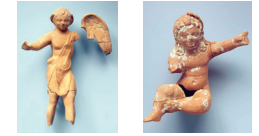
ΡΕΘΥΜΝΟ

Ο νομός Ρεθύμνης χαρακτηρίζεται από το πλήθος των συστηματικών ανασκαφών που διεξήχθησαν κατά την τελευταία δεκαετία και συνεχίζονται έως σήμερα. Εκτός από την πανεπιστημιακή ανασκαφή της *Ελευθέρας* με ανασκαφείς τους καθηγητές Νίκο Σταμπολίδη,

Πέτρο Θέμελη και Θανάση Καλπαξή, οι υπόλοιπες έρευνες γίνονται με τη συνεργασία αρχαιολόγων της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Μέσα από συνεργασία της Εφορείας και του Πανεπιστημίου Κρήτης προχώρησε η εξιχνίαση του σημαντικότερου ιερού κορυφής της δυτικής Κρήτης, στο όρος **Βρύσινα**. Σε αντίστοιχη συνεργασία με το Ινστιτούτο Μυκηναϊκών και Αιγαιο-Ανατολικών Σπουδών της Ρώμης συνεχίστηκε η εξερεύνηση της πρωτοϊστορικής και ιστορικής **Σύβριτας** στον Θρόνο Αμαρίου. Στον **Κάστελλο** Ρεθύμνου ξεκίνησε η έρευνα του υστερομινωικού οικισμού που αντιστοιχεί στο νεκροταφείο των Αρμένων (εικ. 16-17) και στους **Πέρα Γαλήνους** Μυλοποτάμου προχώρησε η ανασκαφή σημαντικής εγκατάστασης των μεσομινωικών κυρίως χρόνων. Στο **Αποδούλου** Αμαρίου ολοκληρώθηκε η συστηματική ελληνοϊταλική ανασκαφή που έχει φέρει στο φως τον ιδιαίτερο ενδιαφέροντος μεσομινωικό οικισμό (εικ. 18) και στο **Μοναστηράκι** Αμαρίου συνεχίστηκαν έργα ανάδειξης και περιορισμένης ανασκαφικής έρευνας στην πολύ σημαντική παλαιοανακτορική εγκατάσταση ανακτορικού χαρακτήρα (εικ. 19). Στη **Ζώμινθο** ξανάρχισε η συνέχιση της ανασκαφής στη σπουδαία μινωική εγκατάσταση που συνδέεται με την οικονομία των βουνών. Σε παραλιακές θέσεις του **Αγίου Βασιλείου**, σε επιφανειακή έρευνα της Αμερικανικής Αρχαιολογικής Σχολής σε συνεργασία με την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας και Σηπλαιολογίας Νοτίου Ελλάδος και την ΚΕ' ΕΠΚΑ, εντοπίστηκε η ανθρώπινη παρουσία στην Κρήτη κατά τη μεσολιθική και παλαιολιθική εποχή. Στην **Αξό** Μυλοποτάμου και το **Βένι** Αμαρίου πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές ανασκαφές παράλληλα με γεωφυσικές διασκοπήσεις και σωστικές επεμβάσεις, ενώ ολοκληρώθηκε η ανασκαφή στο **σπήλαιο του Μελιδονίου**.

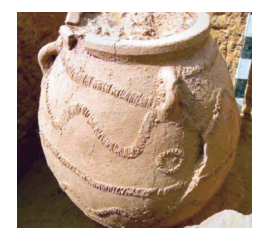

Εικ. 12. Αποκόρωνα, αρχαία Απτέρα. Τμήμα της αρχαίας οχύρωσης (4ος αι. π.Χ.).

Εικ. 13-14. Πήλινα ειδώλια (1ος αι. π.Χ.) από υπόγειο ταφικό μνημείο-μαυσωλείο επιφανών Απεραίων.

Εικ. 15. Αποκόρωνα, αρχαία Απτέρα. Αρχαίο θέατρο.

Εικ. 16-17. Κάστελλος Ρεθύμνου. Ανασκαφή υστερομινωικού οικισμού (1400-1200 π.Χ.).

Εικ. 18. Αποδούλου Αμαρίου. Μεσομινωικός οικισμός (1900-1700 π.Χ.).

Ρέθυμνο

Ως προς τις σωστικές ανασκαφές, στην περιοχή της ισχυρής *Λάμπας* (Αργυρούπολη Ρεθύμνου) ήλθαν στο φως οικιστικά στρώματα καθώς και τάφοι της εποχής της ρωμαιοκρατίας. Μέσα στη *Φορτέτσα* του Ρεθύμνου ανασκάφηκε τμήμα κτηρίου της ελληνιστικής περιόδου που για πρώτη φορά εντοπίστηκε στον λόφο. Η ανασκαφή απέδωσε πλήθος αγγείων και εντυπωσιακών ειδωλίων.

Στην *Αγία Ειρήνη*, νότια του Ρεθύμνου, αποκαλύφθηκαν τμήματα οικισμού της ελληνιστικής περιόδου (εικ. 20). Σε σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο Κουλάκη-Λιοδάκη ανασκάφηκαν τέσσερις χώροι του συγκροτήματος και τμήμα λιθόστρωτου δρόμου. Από τον όροφο του ενός δωματίου, που χρησίμευε ως κύριος χώρος κατοίκησης, είχαν πέσει στην εν μέρει υπόγεια αποθήκη υφαντικά βάρη και πυξίδα με λεοντοπόδαρα.

Οι περισσότερες σωστικές ανασκαφές του νομού συγκεντρώνονται στην παραλιακή ζώνη Αδελιανού Κάμπου, Παγκαλοχωρίου και Χαμαλευρίου. Η περιοχή του *Χαμαλευρίου* έχει απασχολήσει πολύ την Εφορεία τα τελευταία 15 χρόνια διότι εδώ φαίνεται να εκτείνεται ο σημαντικότερος προϊστορικός οικισμός του Ρεθύμνου, ενώ ταυτόχρονα βρίσκεται καταμεσής στο μεγαλύτερο τουριστικό κέντρο του νομού. Στα σημαντικότερα αποτελέσματα των ανασκαφών περιλαμβάνονται τμήμα εγκατάστασης των υστερομινωικών ΙΙΙΓ χρόνων (12ος αι. π.Χ.) με αποθέτες τελετουργικού χαρακτήρα και κεραμική κάμινο (εικ. 21). Στα χρόνια της ρωμαιοκρατίας τοποθετείται ένα ελαιοτριβείο μεγάλων διαστάσεων με τρεις μηχανισμούς για τη σύνθλιψη της ελιάς, τρία ελαιοπιεστήρια, τρεις δεξαμενές διαχωρισμού, μία δεξαμενή αποθήκευσης και πέντε ορύγματα για πύθους. Φαίνεται ότι εξυπηρετούσε την παραγωγή μεγάλης ποσότητας λαδιού και ήταν κοινοτικό ή ίσως ανήκε σε παρακείμενο ιερό. Σε ανακαίνιση ιερού αναφέρεται και η πολύ ενδιαφέρουσα δημόσια επιγραφή των ελληνιστικών χρόνων (2ος αι. π.Χ.) που βρέθηκε στον ίδιο χώρο και απαριθμεί τους κόσμους και το γραμματέα που

επιμελήθηκαν το έργο. Παραλιακά, σε οικόπεδο ιδιοκτησίας «ΙΡΙΔΑ ΑΕΤΕ» στο *Σφακάκι* αποκαλύφθηκε τμήμα του γνωστού νεκροταφείου των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων που απλώνεται στο Σφακάκι και το Σταυρωμένο. Ήλθαν στο φως συνολικά 38 τάφοι, οι οποίοι ανήκουν σε τέσσερις διαφορετικούς τύπους. Από αυτούς οι 15 είναι κεραμοσκεπείς-καλυβίτες και οι περισσότεροι βρέθηκαν ασύλητοι. Άλλοι 15 είναι απλοί κιβωτίοσχημοι, 7 κτιστοί κιβωτίοσχημοι και 1 απλός λακκοειδής, οι περισσότεροι διαταραγμένοι. Συγκεντρώθηκαν 233 πήλινα αγγεία, 28 γυάλινα σκεύη και πλήθος άλλων κτερισμάτων που απαρτίζονται από χάντρες, περίαπτα, περόνη, μετάλλινα, λίθινα και οστέινα αντικείμενα, χάλκινα νομίσματα και αγνύθες.

Στην *Πηγή* εντοπίστηκε για πρώτη φορά τμήμα νεκροταφείου των μεσομινωικών ΙΑ χρόνων με ταφές σε πύθους, από τις οποίες ερευνήθηκαν 16 (εικ. 22). Η κεραμική προσεγγίζει εκπληκτικά αυτή των αντίστοιχων χρόνων στο γειτονικό Χαμαλεύρι. Το εύρημα εμπλουτίζει τις γνώσεις μας για τα ταφικά έθιμα της εποχής σε όλη την εκτεταμένη παραλιακή ζώνη. Στην κτηματική περιφέρεια της Πηγής έχουν επίσης εντοπιστεί διάσπαρτοι θαλαμοειδείς τάφοι με πλούσια κτερίσματα (14ος-13ος αι. π.Χ.). Όμοιοι τάφοι ανασκάφηκαν και στα κοντινά χωριά *Άδελε* και *Μαρουλά*, που αντιστοιχούν σε οικιστικές μονάδες συνδεδεμένες προφανώς με το ίδιο μεγάλο κέντρο της περιοχής. Δυστυχώς, πολλοί από αυτούς έχουν συληθεί στο πρόσφατο παρελθόν.

Μυλοπόταμος

Στην *Αλφά* Μυλοποτάμου ανασκάφηκε πρόσφατα μεγάλο τμήμα του βόρειου νεκροταφείου της Ελεύθερνας (128 τάφοι) με αφορμή τη διαμόρφωση του δρόμου που συνδέει την Αλφά με την Αρχαία Ελεύθερνα (εικ. 23-24). Οι τάφοι χρονολογούνται κυρίως στα ελληνιστικά χρόνια, είναι λαξευμένοι στην επιφάνεια του χαρακτηριστικού πετρώματος της περιοχής και περιείχαν ως κτερίσματα, πήλινα αγγεία, αλλά και χρυσά επιστόμια. Στο *Πέραμα* Μυλοποτάμου ήλθαν στο φως οι πρώτες αρχαιότητες σε δύο οικόπεδα στο συνεκτικό τμήμα του οικισμού. Πρόκειται για κατόψεις κατοικιών των ελληνι-

Εικ. 19. Μοναστηράκι Αμαρίου. Παλαιοανακτορική εγκατάσταση (1900-1700 π.Χ.).

Εικ. 20. Ρέθυμνο, Αγία Ειρήνη, τμήμα οικοδομήματος της ελληνιστικής περιόδου.

Εικ. 21. Χαμαλεύρι Ρεθύμνου. Τμήμα εγκατάστασης των ΜΜ ΙΑ (2000 π.Χ. περίπου) και των ΥΜ ΙΙΙΓ χρόνων (12ος αι. π.Χ.).

σικών χρόνων με περισσότερες από μία αρχιτεκτονικές φάσεις. Είναι επιμελημένης κατασκευής με πλακόστρωτα και χωμάτινα δάπεδα. Αναγνωρίστηκε και τμήμα λιθόστρωτου μικρού δρόμου. Στα Αγγελιανά Μυλοποτάμου ερευνήθηκε υστερομινωικός ΙΙΙ (14ος-13ος αι. π.Χ.) σπηλαιώδης τάφος με ταφές σε λάρνακες, τύπος τάφου που επικωριάζει στη συγκεκριμένη περιοχή. Στο Κρυονέρι Κουλούκωνα συνεχίστηκε η σωστική ανασκαφή σε τμήμα κτηρίου των μεσομινωικών χρόνων που έφερε στο φως επτά συνολικά δωμάτια, από τα οποία έχουν ερευνηθεί σε βάθος μόνο τα δύο, καθώς και τέσσερις πίθους.

Κοντά στο Μπαλί διεξήχθησαν δύο ανασκαφές με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η μία, στην κορυφή του υψώματος Σίδερο, έφερε στο φως τα πρώτα στοιχεία εγκατάστασης της προχωρημένης υστερομινωικής ΙΙΙΒ περιόδου (1250 π.Χ. περίπου), η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως πρώιμη ένδειξη των μετακινήσεων σε παρόμοιους υψηλούς τόπους, που επικρατούν κυρίως στην επόμενη φάση. Η δεύτερη ανασκαφή πραγματοποιήθηκε στον παραλιακό λόφο της Κατεβατής, όπου αποκαλύφθηκαν τμήματα εγκατάστασης των μεσομινωικών χρόνων (εικ. 25), παρόμοιας σε χαρακτήρα με αυτή στους Πέρα Γαλήνους, δυτικότερα. Όμοιες εγκαταστάσεις αρχίζουν να εντοπίζονται στις κορυφές των χαμηλών λόφων που εκτείνονται σε όλη την παράκτια ζώνη από το Μπαλί έως τις Σίσες, οι οποίες φέρουν εμφανή χαρακτηριστικά εργαστηριακών μονάδων που φαίνεται να σχετίζονται με τα μεταλλοφόρα εδάφη της περιοχής. Η οργανωμένη αυτή διάρθρωση στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., όταν τα μέταλλα είχαν αρχίσει να καταλαμβάνουν κυρίαρχο ρόλο στη μινωική οικονομία και κοινωνία, οδηγεί τη σκέψη στην

Εικ. 22. Πηγή Ρεθύμνου. Ταφές της μεσομινωικής ΙΑ περιόδου (2000 π.Χ. περίπου).

Εικ. 23-24. Αλφά Μυλοποτάμου. Ελληνιστικοί τάφοι που εντάσσονται στο βόρειο νεκροταφείο της Ελεύθερας.

Εικ. 25. Μπαλί, Κατεβατή. Τμήμα εγκατάστασης των μεσομινωικών χρόνων.

ταύτιση βιοτεχνικής ζώνης ελεγχόμενης μέσω θαλάσσης από ένα μεγάλο κέντρο, στην περίπτωση μας την Κνωσό.

Προϊσταμένη

Μαρία Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη

Ανασκαφές

Χανιά (Μινωική Κυδωνία, Αγροτική Τράπεζα, Στάδιο Χανίων)
Ρωμαϊκή Κίσαμος
Φαλάσαρνα
Νοπήγεια, Βιγλιά Καλυβιανής
Έλυρος, Οχυρά Σελίνου, Γαύδος
Απτέρα, Κυανή Ακτή, Καλάμι, Κοιλιάρης
Βρύσινας
Αρμένοι
Μοναστηράκι
Αποδούλου
Ζώμινθος
Λάπη, Σπήλαιο Μελιδονίου
Αγία Ειρήνη, Φορτέτζα
Πηγή, Άδελε
Χαμαλεύρι, Σφακάκι, Μαρουλάς
Αλφά και Αξός
Βένι
Κρυονέρι
Πέραμα, Αγγελιανά
Μπαλί
Πέρα Γαλήνοι

Υπεύθυνοι αρχαιολόγοι

Μ. Βλαζάκη, Ευτ. Πρωτοπαπαδάκη, Σ. Πρέβε, Αγγ. Τσίγκου, Λ. Λιμαντζάκη, Έ. Κατάκη
Στ. Μαρκουλάκη, Νεκ. Πατεράκης
Ελπίδα Χατζηδάκη
Μ. Βλαζάκη, Μ. Σκόρδου
Κ. Κυριαζοπούλου, Αγγ. Τσίγκου, Π. Δροσινού
Β. Νινιού-Κινδελη, Κ. Τζανακάκη, Ε. Παπαδοπούλου
Ε. Παπαδοπούλου, Ί. Τζαχίλη
Γ. Τζεδάκης
Α. Κάντα
Γ. Τζεδάκης, L. Godart
Γ. και Ε. Σακελλαράκη
Ειρ. Γαβριλάκη
Π. Καραμαλίκη
Ειρ. Γαβριλάκη, Ε. Καπράνος
Μ. Βλαζάκη, Ε. Παπαδοπούλου, Ε. Καπράνος, Ν. Τσατσάκη
Ε. Τέγου
Ε. Τέγου, Π. Καραμαλίκη
Μ. Πατεράκη
Ε. Καπράνος
Ε. Παπαδοπούλου, Ε. Καπράνος
Ε. Τσιβιλικά, Ε. Μπάνου